

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.32>

Бугера С.І.

д.ю.н., старший науковий співробітник,

начальник відділу з вивчення проблем захисту національних інтересів в економічній сфері та протидії корупції

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

НЕОБХІДНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються в економіці більшості країн світу в умовах діджиталізації, використання криптовалют, активного впровадження фінансових інтернет-послуг, указують на суттєві ризики щодо підвищення рівня злочинності у сфері економіки.

Аналіз процесів, що відбуваються в економіці України на сучасному етапі розвитку фінансово-економічних відносин, свідчить про проникнення інтересів криміналітету в сферу економіки як на рівні держави, так і приватних бізнесових структур. Поряд з цим розширюється і діапазон економічних злочинів: від звичайного розкрадання майна в межах конкретного суб'єкта господарювання і допущення дрібних схем корпоративного шахрайства до вчинення незаконних дій з державним майном, здійснення великомасштабних афер з коштами, несанкціонованого та незаконного встановлення контролю за цілими галузями національної економіки (бюджетної сфери, нерухомості, експортних операцій, паливно-енергетичного комплексу тощо) [1, с. 21].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання економічної злочинності досліджували такі науковці, як: Б.М. Головкін, А.М. Бойко, А.Ф. Волобуєв, Н.О. Гуторова, Д.В. Долбнева, В.М. Дрьомін, О.Г. Кальман, О.Є. Користін, І.В. Маслій, Т.В. Мельничук, М.М. Олашин, П.І. Орлов, В.М. Попович, Є.Л. Стрельцов, С.С. Чернявський, К.В. Юрта-

ева та ін. Проте розвиток економічних відносин на сучасному етапі, і зокрема в умовах цифрової трансформації за всіх її позитивних сторін, потребує постійного підвищення рівня запобіжної діяльності щодо злочинів у сфері економіки та проведення відповідних наукових досліджень.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є розроблення шляхів підвищення ефективності заходів запобігання злочинності у сфері економіки, формування відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Критерієм виокремлення злочинів у сфері економіки серед інших злочинів, що мають своїми родовими об'єктами відносини власності, систему господарювання, систему службового управління тощо, є спрямованість на економічні відносини, а для певної їх частини також наявність економічного інтересу та мети отримання злочинним шляхом економічного результату через зміну (викривлення) економічних відносин у власних цілях [2, с. 109].

Найбільш узагальнюючі ознаки економічної злочинності можна сформулювати так: економічна злочинність – це корисливі діяння, вчинювані особами, які виконують певні функції у сфері виробництва, товарообігу чи фінансової діяльності і спрямовані на отримання незаконного прибутку; корисливі діяння мають високий ступінь поширеності, тривало і системно розвиваються під при-

криттям економічної діяльності; вони мають здатність до швидких змін на ґрунті професійної діяльності з використанням необхідних фахівців, можуть здійснювати енергійний перехід до нових організаційних і структурних перетворень та активно протидіють правоохоронним органам. Наведені якісні ознаки економічної злочинності висувають питання про економічну безпеку держави, оскільки нині наявні найбільш небезпечні криміногенні напрями в економіці, зокрема: в кредитно-фінансових відносинах, банківській та зовнішньоекономічній діяльності, сфері оподаткування та на просторах споживчого ринку [3, с. 300].

При цьому система детермінант злочинності у сфері економіки включає такі нормативно-правові чинники, як нестабільність законодавчої бази, фрагментарність правового регулювання, велика кількість поточних (тематичних) нормативно-правових актів, законів спеціальної дії, підзаконних нормативно-правових актів, нормативна невідзначеність щодо закріплення єдиних для всіх учасників економічних відносин умов і порядку господарської діяльності та розрахунків за спожиту продукцію, незабезпечення законів та інших нормативно-правових актів дієвими механізмами реалізації і контролю тощо. Організаційно-управлінські детермінанти злочинності у сфері економіки полягають у наявності розширених управлінських дозвільно-розпорядчих та контролюючих повноважень центральних та місцевих органів влади щодо приватизації, оренди державного майна, фондового ринку, фінансування державних цільових програм, проведення тендерних процедур під час державних закупівель, визначення переможців конкурсів, розпорядження коштами державних і місцевих бюджетів, надання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг, переваг у разі укладання контрактів, а також у надмірному адмініструванні ціно- і тарифоутворення тощо. До цього переліку слід додати такі чинники, як наявність перешкод, що стримують розвиток

підприємництва (значна кількість бюрократичних процедур під час проходження митного, валютного, екологічного, санітарного та інших видів контролю); неналежна організація бухгалтерського обліку на підприємствах, установах, організаціях різних форм власності, низька якість підбору і розстановки кадрів на керівні і матеріально відповідальні посади, неналежний контроль та охорона товарно-матеріальних цінностей, незабезпечення контролю і нагляду за виконанням законів у сфері запобігання і протидії корупції; низький рівень взаємодії контролюючих і правоохоронних органів щодо виявлення і порушення кримінального провадження по злочинах економічної спрямованості та ін. [4, с. 132].

Необхідно також зазначити, що корупційний складник ускладнює запобігання злочинності у сфері економіки. Так, за результатами опитування українських організацій, що було проведене міжнародною мережею компаній PricewaterhouseCoopers (PwC) у 2018 році, 48% українських респондентів повідомили, що їхня організація стала жертвою економічних злочинів та/або шахрайства протягом останніх двох років, що в середньому відповідає світовому рівню в 49%, проте свідчить про зростання цього показника порівняно з 43% у 2016 році. До топ-5 видів економічних злочинів та/або шахрайства у 2018 році належать: хабарництво та корупція, незаконне привласнення майна, шахрайство у сфері закупівель, шахрайство у сфері управління персоналом, кіберзлочини. При цьому, як свідчать результати опитування, рівень хабарництва та корупції в українських організаціях виріс із 56% у 2016 році до 73% у 2018 році. У світі лише 25% респондентів відповіли, що їхні організації стикалися з випадками хабарництва та корупції, що майже втричі менше порівняно з українськими організаціями. Також за результатами опитування кожний третій український респондент (33%) зазначив, що його організація отримувала пропозицію дати хабара протягом останніх років. Викликає занепокоєння той факт, що

23% українських респондентів очікують, що хабарництво та корупція з-поміж інших видів економічних злочинів та/або шахрайства будуть найбільш суттєвими негативними факторами для їхніх організацій з точки зору фінансових збитків або інших наслідків у наступні два роки. Показник випадків незаконного привласнення майна, беззмінний лідер у цій категорії, навпаки, зменшився з 62% у 2016 році до 46% у 2018 році. Падіння показника цього виду економічного злочину може бути наслідком посилення контролю в українських організаціях та збільшення інвестицій у засоби для запобігання йому, які починають демонструвати свою ефективність. Опитування за 2018 рік також показали, що 33% організацій в Україні стикалися із шахрайством у сфері закупівель, що на 11% більше, ніж в організаціях у світі. Загалом шахрайство у сфері управління персоналом розділило третє та четверте місця серед видів шахрайства в українських організаціях порівняно з восьмим місцем в організаціях у світі. Крім того, результати дослідження демонструють стрімке зростання частки респондентів, які повідомили про цей вид економічного злочину: 33% у 2018 році порівняно з 4% у 2016 році. Зростання рівня обізнаності про шахрайство у сфері управління персоналом та його сприйняття як справжнього шахрайства, а не як «оптимізації витрат» – це, безумовно, позитивна тенденція, оскільки цей вид шахрайства може значно погіршити професійну етику та поведінку працівників, а також їх лояльність до організації. Кількість кіберзлочинів, яких зазнають організації, неухильно зростає з року в рік, і цей вид економічного злочину несе високий ризик як для організацій комерційного сектору, так і державного [5].

При цьому значні прогалини в регулюванні економічних відносин, неефективність контролю за сферою державних закупівель, лобювання інтересів конкретних виробників, низька ефективність ужитих державою антикорупційних заходів і відсутність комп-

лексної нормативно-правової бази протидії економічній злочинності призводять до неефективності спорадичних антикриміногенних заходів у сфері економіки [6, с. 117].

Для підвищення ефективності заходів запобігання злочинності у сфері економіки важливим є використання зарубіжного досвіду. Так, у європейських країнах система протидії економічній злочинності складається з таких основних елементів, як: поліцейські органи; спеціалізовані правоохоронні органи; податкові служби; митні служби; органи фінансової розвідки. При цьому є декілька варіантів у сфері протидії економічній злочинності. Перший варіант – суто «поліцейський» підхід, коли ці функції інтегровані в діяльність поліцейських органів як один з напрямів діяльності. Зокрема, в Данії і Норвегії поліція поєднує функції протидії традиційній злочинності щодо порушення майнових прав, а також порушення податкового, митного законодавства, відмивання брудних грошей. Податкові і митні служби в цих країнах не мають правоохоронних повноважень і здійснюють тільки фіскальне адміністрування. Поза межами Європи подібну модель має Японія. Словенська модель відрізняється від зазначеної тим, що фінансова розвідка віднесена до функцій міністерства фінансів. Другий варіант інтеграції повноважень – «централізований» – функціонує в Італії. Ця країна має потужну воєнізовану правоохоронну структуру, що спеціалізується на всіх видах економічних злочинів. Фінансова гвардія (Guardia di Finanza) Італії адміністративно підпорядкована міністерству економіки і фінансів. Цьому ж міністерству підпорядкований орган фінансової розвідки, але він не входить до структури Фінансової гвардії. Така модель має більш ніж вікову історію. Вона відбиває італійський досвід державного будівництва й особливості географічного положення країни. Ознаки італійської моделі мають правоохоронні системи Греції, Туреччини і Ісландії, але зі значно меншою концентрацією повноважень. Так, у Туреччині та Ісландії певні правоохо-

ронні повноваження мають митні служби, а у Греції – ще і податкова служба. Третій варіант інституційної інтеграції полягає в об'єднанні податкових і митних служб як правоохоронних органів у рамках однієї адміністративної структури. Таку модель мають Австрія, Великобританія, Ірландія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, а поза межами Європи – Південна Африка. Однак така організація не охоплює всі функції. Злочини, не пов'язані з порушеннями податкового і митного законодавства (або у випадках, коли такі правопорушення не є визначальними), належать до компетенції поліції. Крім того, в усіх зазначених країнах, окрім Іспанії і Південної Африки, поліція здійснює і функції фінансової розвідки (в Іспанії і Південній Африці – міністерство фінансів). У Бельгії і Словаччині також діє інтегрована податкова і митна структура. Однак її правоохоронні повноваження обмежені митними справами, податкові правопорушення розслідує поліція [7].

Загалом запобігання злочинам у сфері економіки являє собою узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямованих на усунення передумов цих протиправних дій. Їх реалізація сприяє економічному розвитку, підвищенню добробуту населення, а отже, і загальному соціальному прогресу. Традиційно заходи запобігання злочинності поділяють на три види: загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. До загальносоціальних заходів запобігання злочинам у сфері економіки належать: подолання бідності та безробіття населення країни; зменшення розриву між рівнем життя багатих та бідних; забезпечення вільного доступу громадян до приватизації, підприємництва; зменшення податкового навантаження на суб'єктів підприємництва; протидія монополізації економіки, поширення конкурентних засад щодо діяльності її суб'єктів; поширення державного кредитування малого й середнього бізнесу; залучення у країну вітчизняних та закордонних інвестицій; нормотворчість, яка

стимулює розвиток підприємництва; забезпечення ефективного контролю державних рішень «четвертою владою» – пресою; забезпечення видатків на наукові дослідження тіншової економіки та розроблення заходів протидії щодо неї; забезпечення кримінологічної експертизи нормативних актів у сфері підприємництва; виховання належної правосвідомості громадян, особливо молодшої частини населення, формування так званого «середнього класу». Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері економіки: зменшення готівкових розрахунків у господарському та цивільному обороті; зменшення переліку видів підприємницької діяльності, які ліцензуються; фінансовий моніторинг обігу грошової маси, приватизаційних паперів; законодавче врегулювання механізму обмеження політичного й управлінського лобізму; поширення енергозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії; співпраця із закордонними правоохоронними органами, які спеціалізуються на запобіганні злочинам у сфері економіки та ін. Об'єктом індивідуальних заходів запобігання злочинності є поведінка та спосіб життя осіб з високою ймовірністю вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, антисоціальні властивості їх особистості, несприятливі умови навколишнього середовища, інші довготривалі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують скоєння злочинів [8, с. 230–232].

Необхідно зазначити, що на початку 2020 року на засіданні Ради національної безпеки і оборони України було розглянуто проєкт Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Ключовими аспектами Стратегії є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека. Кінцева мета її реалізації – утвердження вільної, заможної, безпечної країни, в якій панує право, де кожен може реалізувати свої таланти та здібності. Стратегія стане основою для розробки інших документів стратегічного планування у сферах національ-

ної безпеки та оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти їхнього забезпечення, і зокрема: стратегії людського розвитку, стратегії воєнної безпеки, стратегії громадської безпеки та цивільного захисту, стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу, стратегії екологічної, інформаційної безпеки, стратегії кібербезпеки, національної розвідувальної програми, стратегії з питань зовнішньополітичної безпеки, стратегії з питань державної безпеки, контррозвідки і боротьби з тероризмом, а також стратегії економічної безпеки [9].

При цьому економічна безпека держави потребує постійного різностороннього спостереження та вивчення з метою своєчасного виявлення й ефективної нейтралізації негативних чинників, які продукують загрози її стабільному розвитку. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України – це динамічний процес, який вимагає комплексного та системного підходу, його гостра практична необхідність є безсумнівною, а планомірне здійснення сукупності заходів

нормативно-правового, організаційно-управлінського, інформаційного та науково-методичного характеру створить сприятливі умови для діяльності суб'єктів протидії економічній злочинності [10, с. 132].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що злочинність у сфері економіки є загрозою для економічної безпеки держави та її подальшого розвитку в умовах цифрової трансформації, яка триває в Україні. Це також впливає на рівень відкритості економіки держави та її привабливості для інвестування. Для підвищення ефективності запобігання злочинам у сфері економіки доцільним є розроблення та законодавче закріплення Концепції запобігання злочинності у сфері економіки в умовах цифрової трансформації, яка може мати таку структуру, як: основні цілі та принципи запобігання злочинності у сфері економіки, об'єкти запобігання, суб'єкти запобігання, організація та управління процесом запобігання, міжнародне співробітництво, обсяг фінансових та матеріально-технічних ресурсів, заключна частина.

Анотація

Стаття присвячена розгляду шляхів підвищення ефективності заходів запобігання злочинності у сфері економіки. Найбільш узагальнюючими ознаками злочинності у сфері економіки є такі: це корисливі діяння, вчинювані особами, які виконують певні функції у сфері виробництва, товарообігу чи фінансової діяльності і спрямовані на отримання незаконного прибутку; високий ступінь їх поширеності; здатність до швидких змін на ґрунті професійної діяльності; енергійний перехід до нових організаційних і структурних перетворень та активна протидія правоохоронним органам. Запобігання злочинам у сфері економіки являє собою узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямованих на усунення передумов цих протиправних дій. Аналізується зарубіжний досвід з питань запобігання злочинності у сфері економіки. Процеси, що відбуваються в економіці більшості країн світу в умовах діджиталізації, використання криптовалют, активного впровадження фінансових інтернет-послуг, вказують на суттєві ризики щодо підвищення рівня злочинності у цій сфері. Корупційний складник ускладнює запобігання злочинності у сфері економіки. Вказується, що злочинність у сфері економіки є загрозою для економічної безпеки держави та її подальшого розвитку в умовах цифрової трансформації, яка триває в Україні. Це також впливає на рівень відкритості економіки держави та її привабливості для інвестування. При цьому економічна безпека держави потребує постійного різностороннього спостереження та вивчення з метою своєчасного виявлення й ефективної нейтралізації негативних чинників, які продукують загрози її стабільному розвитку. Обґрунтовується необхідність прийняття Концепції запобігання злочинності у сфері економіки в умовах цифрової трансфор-

мації, яка може мати таку структуру, як: основні цілі та принципи запобігання злочинності у сфері економіки, об'єкти запобігання, суб'єкти запобігання, організація та управління процесом запобігання, міжнародне співробітництво, обсяг фінансових та матеріально-технічних ресурсів, заключна частина.

Ключові слова: злочинність, сфера економіки, запобігання, економічна безпека, зарубіжний досвід, концепція.

Bugera S.I. The need to increase the effectiveness of measures to prevent crime in the economy Summary

The article is devoted to the consideration of ways to increase the effectiveness of measures to prevent crime in the economic sphere. The most general signs of crime in the economic sphere are: these are selfish acts committed by persons who perform certain functions in the sphere of production, trade or financial activities and are aimed at obtaining illegal profits; high degree of their prevalence; ability to make rapid changes on the basis of professional activity; vigorous transition to new organizational and structural changes and active opposition to law enforcement agencies. Prevention of crimes in the economic sphere is a coordinated system of measures of political, economic, social, organizational and legal nature, aimed at eliminating the preconditions for these illegal actions. Foreign experience in economic crime prevention is analyzed. The processes taking place in the economies of most countries in the context of digitalization, the use of cryptocurrencies, the active introduction of online financial services indicate significant risks of increasing crime in this area. The corruption component complicates the prevention of economic crime. It is pointed out that economic crime is a threat to the economic security of the state and its further development in the context of the ongoing digital transformation in Ukraine. It also affects the level of openness of the state's economy and its attractiveness for investment. At the same time, the economic security of the state requires constant and comprehensive monitoring and study in order to identify and effectively neutralize the negative factors that pose a threat to its stable development. The necessity of adoption of the Concept of prevention of crime in the sphere of economy in the conditions of digital transformation which can have the following structure is substantiated: the basic purposes and principles of prevention of crime in the sphere of economy, objects of prevention, subjects of prevention, the organization and management of prevention, international cooperation; the amount of financial and logistical resources, the final part.

Key words: crime, sphere of economy, prevention, economic security, foreign experience, concept.

Список використаних джерел:

1. Долбнєва Д.В. Шляхи трансформації системи боротьби з економічними злочинами в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. *Scientific Journal «ScienceRise»* № 2–3(55–56). 2019. С. 21–27. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/163108-361901-1-PB%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/163108-361901-1-PB%20(3).pdf)
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
3. Мочкош Я.В. Проблеми боротьби з економічною злочинністю. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 299–304. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/299.pdf
4. Головкін Б.М. Поняття злочинності у сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–133. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5140/1/Golovkin.pdf>
5. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій. URL: <https://www.pwc.com>2018>pwc-gecs-2018-ukr>

6. Юртаєва К.В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19) С. 109–119. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/p0yWMnEPwOwDq8ZYzSyAqhHHYKJbABzd%20(2).pdf
7. Їжак О.І. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. *Аналітична записка*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1106/>
8. Кримінологія : підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
9. РНБО розглянула проект Стратегії національної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rnbo-rozglyanula-proekt-strategiyi-nacionalnoyi-bezpeki-ukra-59321>
10. Сазонов В.В. Напрями кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 118–125. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5817/Napriamky%20kryminolohichnoho%20zabezpechennia%20ekonomichnoi%20bezpeky%20_%20Sazonov_%202019.pdf?sequence=1&isAllowed=y